

A moralista görbe tükre

BAJOR ANDOR: LELKEK ÉS PASASOK

Az igazi humorista, aki a mesterség irányt szabó klasszikusának, Karinthy Frigyesnek tanácsát követve a humorban valóban nem ismer tréfát, egyszersmind mindig moralista: nem vicceket gyárt, hanem a világ és az ember hibáit leplezi le. A görbe tükör, amelyet a valóságnak tart, nem torzképet ad, hanem, az igazi karikatúrák módjára, a valóság lényegét mutatja meg. A humorista a látszat és a valóság egybevetésén fáradozik, és gyakran bizonyítja be, hogy amit észlelünk, az látszat csupán, az igazi „valóság” mélyebben található, le kell róla fejteni a látszatok álruháját, hogy megismerhető és megítélhető legyen. A görbe tükör sajátos műszer lesz ezért, mint a csillagászok parabola tükre, mélyebben és messzebbre látni vele, pontosabban bontja fel az előttünk levő képet, mint a gyanútlan tekintet, amely megszokta a látszatokat vagy kiegyezett velük.

Bajor Andor kolozsvári magyar író is a kutató és ítélkező humoristák közé tartozik. A görbe tükör, amelyben összegyűjti a körülötte élő világ és társadalom jelenségeit, érzékeny műszer, az élet visszasságait deríti fel, nagyítja ki. Ő is a látszat és a valóság rejtett ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, midőn e görbe tükörrel pásztázza környezetét. És arra figyelmeztet, hogy a látszat gyakran csal, a látszólag sima felszín alatt gyilkos kérdések örvénylenek. Látszat és valóság helyes viszonyát többnyire fonák történetek és ironikus paradoxonok érzékeltetik. Általuk alakult ki Bajor Andor humoros írásainak jellegzetes szerkezete. A *Ki nem lop ruhaszárító kötelet* című szatirikus tárcsa például fonákjára fordít egy helyzetet, hogy általánosabb visszasságokra vethessen fényt. Egy raktárost a bíróság elítél, mert a gondjára bízott holmik közül ellopott harmincegy és fél kilométer hosszúságú kötelet. Az író visszajára fordítja ezt a történetet, csodálkozva a bíróság ítéletén, amely ezúttal nem valamilyen kis tolvajt, hanem magát a raktárost sújtotta. A társadalom ugyanis, sugallja a humoreszk szerzője, általában a kisebb bűnöket torolja meg, a nagyobbakat felmenti vagy egyenesen dicsfényel övezi. Ezt a gondolatot fogalmazza meg a fonákjára fordított történet után olvasható paradoxonok. „Aki — írja Bajor — ellég reggel a munkahelyéről, és délben visszamegy, az lógós. De ha húsz évig nem megy vissza, akkor életművész. Ha valaki kifoszt egypár járókelőt, akkor az gengszter, de ha tízmillió embert foszt ki, akkor pénzügyi szakértő.” És ehhez még a következőt teszi hozzá: „Ezért találom félelmetesnek a bíróság ítéletét. Ez az ítélet ellenkezik a sok évezredek közfelfogással, amely mennyiségi alapon különbséget tesz kalóz és tengernagy, zsebmetező és bankár, gyilkos és berepülő pilóta [...] között.”

Az epikus helyzet kiforgatása valójában képtelenségnek tünteti fel a szokványos történetet, azért, hogy rámutasson a társadalomban észlelt valóságos képtelenségekre. Arra, hogy a nagyobb méretekben űzött szélhámosság gyakran büntetlen marad. (Hasonló eljárást követ Bajor egész sor más humoreszkje is!) A valóság és a látszat bonyolult viszonyán töprengő ironikus történet ezen a ponton érintkezik a groteszkkal. Mégpedig a groteszknak azzal a változatával, amelyet a kelet-európai irodalom (Mrożek, Rózewic, Hrabal, Paral, Örkény István, Páskándi Géza) képvisel. Ez a groteszk irodalom, szemben a nyugat-európai groteszkkal, amely gyakran magát az emberi létezés kérdőjelezi meg, a történelmi tényeiből indul, s a történelmi fejlődés kényszerű torzulásait, sajátos fonákosságait ábrázolja groteszk képtelenségek módjára. Bajor Andor sem az ember vagy a létezés iránt érez és nyilvánít bizalmatlanságot, midőn görbe tükrében ábrázolja az élet visszasságait, hanem a társadalmi fejlődés szubjektivistá, dogmatikus és voluntarista torzításai iránt. Groteszk humora ezért képviselheti a morál fölényét, szemben a látszatok hamis fölényével és tekintélyeivel.

A kelet-európai történelmi és társadalmi groteszk, ha rejtett módon is, mindig felrajzol valamiféle normatív rendszert, amelynek nevében ítélkezhetik a tapasztalt visszásságokon, amely viszonyítási alapul szolgál, amely a hamis fölny és a hamis tekintély látszatvilágával szemben biztonságot ad. Örkeny Istvánnál például ilyen normatív rendszert jelent a ráció, a józan ész, amely elfogulatlanul képes megítélni a jelenségeket és látszatokat. Bajor Andornál ezt a normát a *természetesség* elve képviseli. Az a természetes emberi igény, érzés és józanság, amely a maga jogait és érvényesülését keresi, és ezért szembe kell fordulnia a hamis tekintélyekkel, az önzéssel, a hanyagsággal és a képmutatással, el kell utasítania az értelmetlenséget, a bürokratizmus minden józan renddel ellenkező megnyilvánulását. A szembefordulás persze nem jelent lázadást, a természetesség elve nem gyilkos szatírában, hanem ironiában jelentkezik, amely szelídebb formában, mintegy eleve védekezve közelíti meg a józan értelmet megsúfoló történelmi és társadalmi tényeket.

A természetesség elvének Bajor humoreszkjeiben és ironikus történeteiben két „hőse”, pontosabban mértéke van: a gyerek és a kisember; mindkettő az ép érzékeket és a természetes gondolkodást képviseli. Ironikus és humoros elbeszéléseiben (*Ördögös kódex, A vízmű ostroma, Harabula kancellár*) a gyermek természetes világát és értelmét állítja szembe azzal a „felőtt” társadalommal, amely a világháborús évek alatt a képtelennél képtelenebb magatartásokat eszelte ki. A gyermekek mesevilága, képzelete és mitológiája még mindig józanabb és emberségesebb, mint az a szörnyű rend, amelyet a „felőtt” társadalom létrehozott. Az író éppen ezért, idegenkedése és tiltakozása jeléül, mindig megőrzött valamit a gyermekkor természetességéből, romlatlan képzeletéből és magas igényeiből. „...felőtt létemre a kölyköket képviseltem, akik szeretnék volna látni a csillagokat” — írja egyik humoreszkjében, mintegy vallomás gyanánt.

A gyermek helyzetéhez nagyon hasonló a kisemberé. Bajor kisembere természetesen ésszel él, boldog szeretne lenni, nyugalmat kíván, s ösztönös igazságkereséssel próbál tájékozódni a modern társadalom útvesztőiben. A humoreszkek és ironikus elbeszélések (*Satöbbi, Ranglétra, Fésűs szaktárs lemondásai, Toldi szaktárs munkabalesete, A portás bocsánatot kér, A jószerecse balladája*) többnyire azt az egyszerű embert mutatják be, aki ügyes-bajos dolgai során szemben találja magát a bürokrácia, a Hivatal ésszerűtlen, nagyképű és bosszantó intézkedéseivel. Ezek az írások is felnagyított, akár a képtelenségig fokozott helyzeteket és hibákat ábrázolnak. Egyetlen valóságos elemük maga a kisember, aki viszont éppen a Hivatal gondolkodása szerint elhanyagolható, sőt felesleges absztrakció. Bajor ebben az esetben is hitelesen definiálja, mondhatnók, „a helyére teszi” a valóság és a látszat viszonyát. Azt kívánja bizonyítani, hogy a bürokrácia vaskos valóságához képest a kisember az igazi valóság, öhozza kell mérni és az ő igényeihez kell igazítani a társadalom intézményeit és gépezetét. Ironikus-szatirikus mondanivalójának ezért plebejus jellege, szocialista távlata van.

A gyermek és a kisember alakja hordozza azt a jelentést, amelyet talán a humorista lírájának nevezhetünk. A gyermek és a kisember alakjának személyes értelme van, a természetes érzés és értelem hőse valójában Bajor Andor maga. A humoreszkekben életre keltett lírai hős látszatra eléggé köznapi egyéniség; nem igen szereti a kockázatot, óvakodik a fölényes és merész tettektől, ha kell, visszavonul. Inkább élehetetlennek tünteti fel magát, mintsem hogy kihívja a hatalmasok haragját vagy a tárgyak csendes rosszindulatát. A köznapi arc mögött mégis szívós gondolkodó hajlam, eleven ítélőerő és bátor helytállás lakozik, a kelet-közép-európai és nemzetiségi humorista „civilkurázsija”. A gondolkodás, az ítélkezés és a bátorság szervezi meg az ironikus-szatirikus írásokban testet öltő írói személyiséget, azt, amely mozgatja és vezérli a görbe tükör érzékeny műszerét. És amely ezt a műszert a moralista eszközzé avatja, hogy általa mondjon bírálatot és ítéletet korának, környezetének visszásságairól. (*Magvető, 1975.*)

POMOGÁTS BÉLA